

Михайло РОЖКО

НЕОПУБЛІКОВАНІ МАТЕРІАЛИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУСТАНІ 1989 РОКУ¹

Археологічні дослідження Тустані 1989 р. були спрямовані на вивчення системи укріплень та забудови східних околиць Каменя, завершення досліджень криниці та перевірку інформації про наявність функціонування ставу у південній частині городища (розкоп В-4; рис. 1).

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИНИЦІ (РОЗКОП 4)

Криниця Тустані знаходиться в західній частині основи скельної групи Камінь. Майданчик, на якому розміщена криниця, зі східного боку обмежений скельним виступом, із західного – крутим схилом, в основі якого проходить сучасна ґрунтова дорога. Перепад висоти між рівнем дороги та верхньою частиною криниці становить 23 м. Перепад висоти між криницею та рівнем дитинця Тустані становить 24 м. Саме над шахтою криниці знаходиться т. зв. внутрішній дворик – природна розщелина між двома виступами скелі. У його межах виявлено значну кількість видовбаних пазів, які вказують на характер дерев'яної забудови дворика. Очевидно, будівничі, вибираючи місце для криниці, планували забезпечити подання води з неї безпосередньо до Внутрішнього дворика. Підтвердженням цієї думки може бути видовбана півшахта, яка фактично є продовженням криниці (близько 6 м висотою).

Археологічні дослідження криниці розпочалися 1979 р. Тоді основні зусилля були спрямовані на вивчення ділянки, що прилягає до об'єкта, та напрацювання методики дослідження самої шахти. У цьому сезоні було досліджено близько 4 м заповнення криниці. Продовжилися

¹ Результати археологічних досліджень Тустані 1989 р. досі не були введені в науковий обіг, тому вважаємо за доцільне подати їх у цьому збірнику. За матеріалами польового щоденника, креслень, фотографій та інвентарного списку знахідок публікацію підготував Р. Миська.

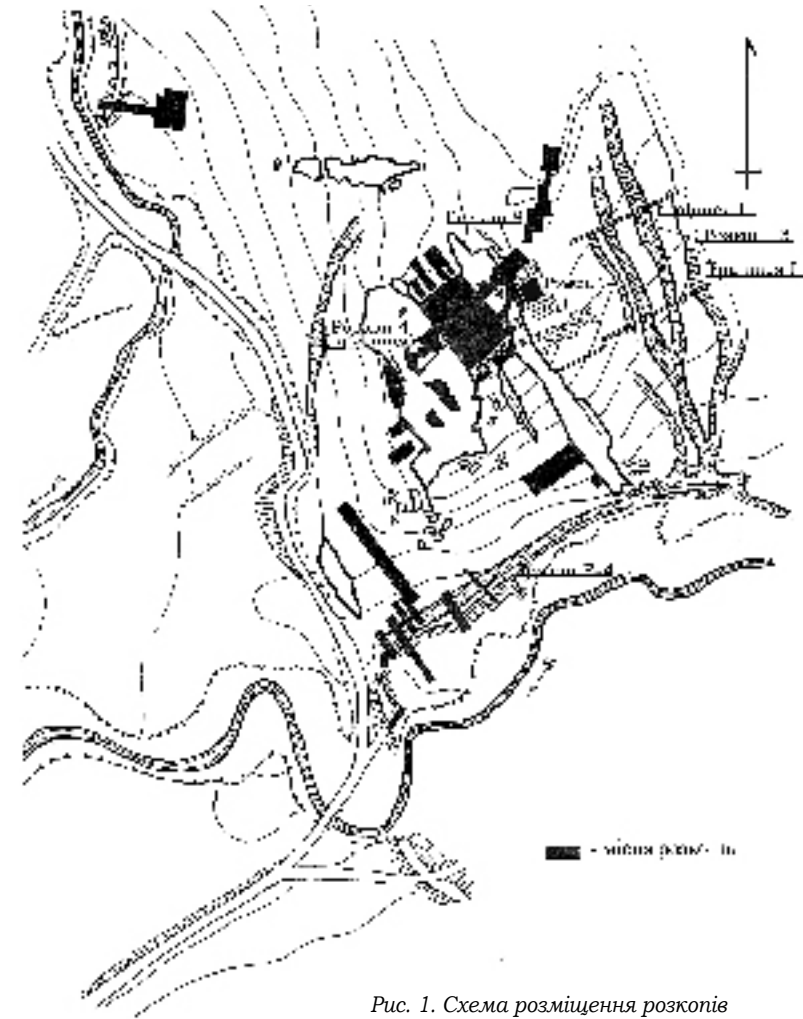

Рис. 1. Схема розміщення розкопів

дослідження криниці 1984 р. Цього року було простежено заповнення шахти до глибини 18,20 м. 1988 року дослідження криниці завершилися на глибині 30,05 м. За прогнозованими даними, здійсненими на основі геодезичного вимірювання рівня дзеркала води поблизу Каменя, дно криниці знаходилося на глибині 35 м, тобто близько 5 м від рівня завершення досліджень 1988 р. Проте після вибору заповнення на глибині 30,40 м натрапили на суцільний скельний масив. Дно криниці виявилось нерівним та неакуратно видовбаним, що різко відрізняло його від стінок шахти криниці

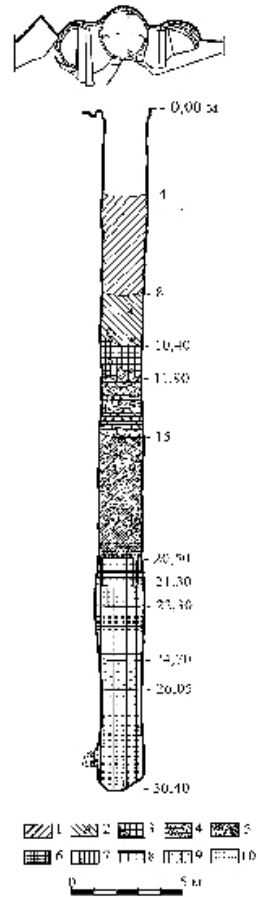

Рис. 2. План та схематичний переріз заповнення криниці. 1 – супісок жовтого відтінку; 2 – суміш жовтого та сірого супіску з вкрапленнями битого каменю-пісковіку; 3 – суміш коричневого та зеленкуватого супісків з домішками рваного каменю; 4 – супісок коричневого відтінку з деревним тліном і камінням-щебенем; 5 – завал каменю та супіску зеленкаво-жовтого відтінку; 6 – пісок зеленкавого відтінку; 7 – темно-сірий супісок; 8 – суміш темного та світлого супіску; 9 – темно-сірий суглинок; 10 – скупчення уламків дерев'яних конструкцій впереміш із супіском сіро-коричневого відтінку

та цистерни, розміщеної на території дитинця, які акуратно тесані по всій довжині. З огляду на зазначені фактори складається враження, що криниця так і не була докопаною до рівня водоносних шарів. Хоча на сучасному етапі досліджень не можна заперечувати можливість опускання рівня води та внаслідок цього висушування криниці. Для остаточного вирішення питання можливості функціонування криниці необхідні додаткові геологічні дослідження.

Даючи загальну характеристику криниці, слід зазначити, що вона являє собою вертикальну шахту, вирубану в суцільній скельній піщаниковій породі. У плані має еліпсоподібну форму, витягнуту по лінії північ-південь. На різних глибинах її діаметр постійно змінювався (рис. 2). Найбільшого розміру він досягнув на глибині 28,80 м (2,14×2,07 м). Найменший діаметр шахти зафіксовано на глибині 26 м (1,88×1,66 м). На глибині 30 м профіль шахти переходить у коло діаметром 2,10 м. На глибині 28,67 м у північно-західному боці стіни криниці виявлено невеличку нішу висотою 0,72 м (її призначення невідоме).

Заповнення криниці неоднорідне. На глибині 4–8 м залягав супісок жовтого відтінку. За виявленими у ньому знахідками можна твердити, що цей шар поступово накопичувався від кінця XIX ст. до 1979 р. (часу його дослідження). На глибині 8–10,40 м заповнення криниці

становив мішаний ґрунт з незначною домішкою каміння. Кількість знахідок незначна (15 фрагментів кераміки та 2 цвяхи). Наступні 1,5 м заповнення криниці складалося з ґрунту, активно перемішаного з кістками різного походження, та різновеликого каміння. Тут виявлено 17 фрагментів кераміки та 1 цвях.

До глибини 15 м (товщиною 2,70 м) в заповненні зростає кількість каміння. Тут виявлено 58 фрагментів кераміки та 1 фрагмент металевих виробів. Далі, на товщину понад 3 м (до глибини 18,75 м) криниця була заповнена камінням з незначною домішкою ґрунту, між яким виявлено 77 фрагментів кераміки та 15 фрагментів металевих виробів.

На глибині 19,55–20,50 м зафіксовано перше скупчення фрагментів деревини. Вони були різними за своїм призначенням та мали різний ступінь збереженості. Виділялися дерев'яні конструкції прямокутної форми з чіткими слідами врубок та бічними отворами для тиблів (діаметром 3 см). Їхня довжина досягала 1,4–1,95 м. Окрім деревини, у цьому проміжку було виявлено 36 фр. кераміки та 12 фр. металевих виробів, серед яких виділяється фрагмент кінської збруї.

На глибині 20,50 м змінився характер заповнення, його основа сформована з піску, що має зелений відтінок. Він залягав до глибини 21,30 м. У цьому шарі виявлено 104 фр. кераміки, переважно кахлі (84 фр.), та 10 металевих виробів, з них 6 цвяхів. Нижче, до глибини 22,30 м залягав темно-сірий пісок. Тут виявлено 125 фр. кераміки та 6 фр. металевих виробів (4 цвяхи).

На глибині 22,30–24,70 м прошарки світлого та темного піску чергуються між собою. На цьому проміжку виявлено 195 фр. кераміки, по 7 фрагментів виробів зі шкіри та металу, 2 фрагменти цегли-пальчатки. На глибині 22,70–23,40 м спостерігалось скупчення деревини (понад 100 фрагментів).

На глибині 24,70–26,05 м залягає шар темно-сірого суглинку фактично без знахідок. Суглинок однорідний, що може вказувати на його одночасне заповнення. Він мав запах сірководню. Нижче від нього до самого дна (30,40 м) знову залягав темно-сірий пісок. Проте до глибини 27,40 м (1,40 м) кількість знахідок незначна (38 фр. кераміки та 4 фр. кістки). Натомість в останніх трьох метрах заповнення шахти виявлено 918 фр. кераміки, 344 фр. деревини, 115 фр. шкіряних виробів, 9 фр. металевих виробів. Від глибини 29 м зросла вологість ґрунту, в ямках, що утворювалися під час розчистки, збиралися калюжки. Проте подальше розчищення заповнення показало, що підтоку води із-зовні не було.

Описана характеристика стратиграфії заповнення шахти може вказувати, що нижні три метри заповнення із значним вмістом артефактів утворилися за відносно короткий проміжок часу внаслідок руйнування або перебудови фортеці. Наступні шари сірого піску (близько 1,40 м), та особливо темно-сірого суглинку (1,35 м), з

мінімальною кількістю артефактів були цільово засипані в шахту. Очевидно, у такий спосіб намагалися заблокувати потрапляння води з нижніх шарів для уможливлення подальшого використання шахти для господарчих потреб. Проте слід зазначити, що сліди такого використання археологічно не зафіксовані.

Керамічний матеріал, виявлений у нижньому шарі заповнення (27,40-30,40 м), поділяється на фрагменти кахель, більшість яких мали з лицьового боку зелену поливу, та фрагменти посудин. Останні досить різноманітні за технікою виконання, формою, структурою тіста, характером випалу. Поряд із тонкостінними горщиками, виготовленими з відмленої глини на швидкоротаційному гончарному колі із добрим випалом, зустрічаються товстостінні підправлені на ручному колі посудини із різношаровим випалом та з домішками грубозернистого піску та жорстви керамічного тіста. За типологічними ознаками керамічний матеріал можна датувати XII – початком XVII ст. Таким чином, заповнення криниці та можливе припинення її функціонування за керамічним матеріалом припадає на кін. XVI – поч. XVII ст.

РОЗКОП В-4

Розкоп було закладено 1984 р. з південного боку городища (рис. 1). Траншея (30 м) починалася з рівня долини ур. Стави, перетнувши вал та рів першої лінії оборони, піднімалася на терасу. У південній частині розкопу (Став) під тонким шаром гумусу зафіксовано відклади намулу, піску, супіску. На межі кв. 3-4 виявлено темно-сірий гумус із домішками деревного вугілля шириною 2 м. Цей шар залягав безпосередньо на материк. Тут зафіксовано й шар каміння, характерного для річищ гірських потоків. У кв. 4-5 виявлено шар каміння, який може бути інтерпретований як додаткові укріплення валу від розмиву водою ставу.²

Основною метою досліджень 1989 р. було перевірити інформацію про наявність ставу, виявити конструктивні особливості його спорудження та хронологію існування.

Розкоп було закладено перпендикулярно до траншеї 1984 р. У плані він мав Г-подібну форму. Траншея (11×2 м), видовжена по лінії схід-захід у межах квадратів ІКЛ-4-5, перетинала старий розкоп. У східній частині до неї зроблено прирізку на південь (5,4×1 м).

У результаті досліджень було встановлено, що у давні часи рельєф поступово спадає від валу до ставу. Безпосередньо берег ставу був вимощений камінням-пісковиком середньої величини (0,10-0,30 м). Камінь викладено безсистемно. Ширина похилої частини вимостки – близько 1,60 м (кв. А/М-8) при перепаді висоти 0,50 м. Дно ставу також викладене таким самим камінем. Рельєф дна спокійний, поступово спадає до середини. Похила вимостка берегу відхиляється

² Рожко М. Ф. Тустань... – С. 119.

Рис. 3. Стратиграфія розкопу В-4. 1 – дерновий шар; 2 – гумус; 3 – світло-жовтий алювіальний супісок; 4 – зеленкуватий супісок з домішкою горілої глини та вугілля; 5 – синюватий намулений суглинок; 6 – жовтий супісок; 7 – зеленкавий супісок; 8 – гумус із домішкою горілої глини та вугілля; 9 – темно-сірий супісок з домішкою горілої глини та вугілля; 10 – умбральний супісок; 11 – материковий жовтий суглинок

від смуги валу на південь і йде, очевидно, на завершення водойми. По лінії 8 (східна бровка) відстань уже становить 3 м.

Поверх дна ставу залягає шар намуленого темно-сірого супіску (0,15-0,20 м) зі значною домішкою вугілля (рис. 3). Над ним залягають світло-сірі, зеленкуваті та світло-жовті шари супіску. Товщина їх не більше як 0,30 м. Характер залягання – горизонтальний. Очевидно, замулення відбувалося декількома етапами, які супроводжувалися сильними розливами потоку.

На рівні попередньої траншеї (1984) вимостка камінем узбережжя ставу піднімається локально вище на 0,80 м. Площа її становить 2×4 м у плані. Довшою стороною вона співвіднесена з валом. Поверхня теж повторює вал, але нижчий. Очевидно, це не випадковий завал каміння, можливо, тут існував причал для човнів або було спеціальне місце для зручного підходу до води. Слідів якихось споруд тут не спостерігалося.

Знахідок у розкопі виявлено обмаль. У підквадраті М-7' на глибині 0,9-1,00 м виявлено фрагмент цегли-пальчатки, що вказує на пізній час замулення ставу. На глибині 0,60-0,80 м виявлено п'ять невеличких фрагментів кераміки, один з яких походив від кахлі. У верхніх шарах було виявлено два фрагменти металевих виробів, шість фрагментів керамічних посудин та шість фрагментів перепеченої глини.

РОЗКОП 9

Основним завданням розкопу 9 було продовжити дослідження 1988 р. Він розміщений зі східного боку Каменя на стрімкому схилі. Північно-західний бік розкопу безпосередньо підходив до краю хвртки. Західна вісь квадратів була проведена на віддалі 0,20-0,70 м від скельного масиву Каменя. Розкоп 1988 р. охопив 20 квадратів (2×2 м). У напрямку з південного сходу на північний захід розбито п'ять кв. – ГДЕЖКЛ, із заходу на схід чотири – 1-5.

Рис. 4. Розкоп 9. Розвал каміння
(фото М. Ф. Рожка)

У 1989 р. розкоп був продовжений у південно-східному (А'АВВГ) та у північно-західному напрямі (КЛМН). У цьому напрямі розкоп було доведено до меж досліджуваної ділянки 1982 р.

У північній частині розкопу (кв. К-1, Л-1, К-0) було зафіксовано розвал каміння, який залягає під дерновим шаром. Розвал утворився внаслідок руйнування оборонних стін (кашиць) і розсунувся по схилі в такому порядку: нижня частина утворена великим камінням (в основному пісковиком), верхня частина містить дрібніше каміння, під яким знаходиться велике. На глибині 0,30 м завал каміння поширюється в центральну частину розкопу (кв. К-2/3). У завалі каміння виявлено грубу кераміку, товщина стінок якої доходить до 10 мм. Поверх завалу зустрічається пізня тонкостінна чорна кераміка. У кв. К-1 знайдено наконечник

арбалетної стріли. Весь описаний матеріал почався з глибини 0,15 м до 0,30 м. Між камінням також було виявлено кілька пластин від панциря. Схожі пластини та кераміка дослідив С. Пивоваров на городищі Зелена Липа і датував їх XVI ст.³

У південній частині розкопу 9 також зафіксовано розвал каміння, що починається під скелею, розповсюджується нерівномірно вниз, залишаючи при цьому вільні площини скелі. Найбільше скупчення каміння простежується навпроти хвіртки, продовжуючи її напрям (рис. 4). У нижніх квадратах (А-3, А-4, М-4) спостерігається вихід скельної породи під поверхню дерну. Характер кам'яного завалу хаотичний. Очевидно, так залягав камінь, скинений згори. Материк, на якому знаходиться каміння, являє собою вихід скельної породи –

³ Пивоваров С. В. Археологічні матеріали XIV ст. з пам'яток межиріччя верхнього Пруту та Середнього Дністра // Anuarus complexului muzeal Bucovina. – Suceava, 2007. – Т. 31/32/33. – Рис. 5: 1-11; 10:12,13; 14; 15.

Рис. 5. Стратиграфія розкопу 9 (північна траншея).
1 – дерновий шар; 2 – мішаний шар ґрунту (з відвалу попередніх років);
3 – коричневий супісок; 4 – суміш гумусу з жовтим піском і дрібним камінням;
5 – гумус; 6 – зеленкуватий супісок; 7 – жовтий супісок

пісковіку, яка легко зрізається лопатою. Знахідки трапляються рідко, переважно у завалі каміння. Заповнення землі, що знаходиться між камінням, має вкраплення вугілля.

У межах траншеї АБ-1/4 культурний шар поступово звужувався від 0,90 м у верхній частині (біля Каменя) до 0,30–0,40 м у нижній частині. Скельна основа помірно спадає майже паралельно з денною поверхнею. На межі квадратів 3–4 перпендикулярно до напрямку траншеї спостерігався уступ на 0,50 м висотою зі скелі. Слідів антропогенного впливу на скельну основу не виявлено.

У межах розкопу 9 також закладено розвіdkову траншею на північному схилі перед воротами, зорієнтовану паралельно до Малого Крила (14×2 м). Вона отримала буквено-цифрову нумерацію БВ-1-8. У верхній частині траншеї на глибині 0,60–0,90 м спостерігається завал середнього за розміром каміння. У кв. Б-3 залягає великий уламок скелі. У нижній частині траншеї каміння значно менше.

Основу стратиграфічної колонки (рис. 5) становлять світло-коричневий (0,15–0,40 м) та жовтий (0,20–0,60 м) супіски. Вище від них залягає гумусований шар (0,10–0,40 м). У кв. Б-1/4 поверх гумусованого залягає мішаний (гумус, жовтий та коричневий супіски) шар, насичений дрібним камінням.

Основна кількість знахідок сконцентрована в середній частині траншеї на глибині 0,60–1,00 м. У своїй масі це фрагменти керамічного посуду, кахель, обмазки. Виявлено також два фрагменти шлаку. Слідів від споруд у межах траншеї не виявлено.

РОЗКОП 13

Розкоп було закладено впоперек валів, що проходять зі східного боку Каменя. Він складався із двох траншей. Перша, довжиною 70 м та шириною 1 м, починалася від Великого Крила та пролягала на схід, у поперек перетинаючи сім ліній валів.

Квадрати траншеї I позначені цифрами у напрямку із заходу на схід (від Великого Крила до валів) через два метри. У кв. 0-1 спостерігається яма до скельної основи, заповнена однорідним темносірим супіском із вмістом деревного вугілля і дрібного каміння. На глибині 0,50-0,70 м виявлено фрагменти кераміки, зокрема один від кахлі, та залізний цвях. Яма простежується на обох стінках траншеї (можливо оборонний рів або водовідвід).

У кв. 5-7 культурний шар у вигляді темно-сірого супіску залягає рівномірно по схилу товщиною 0,35 м. Його підстеляє перехідний світло-сірий супісок, який лежить оранжевому материковому супіску. Нижня межа культурного шару рівномірна, а перехідний сірий супісок місцями врізається у материк, але змішання це має природний характер.

У кв. 8-15 культурний шар набирає дещо іншого відтінку. Супісок стає темнішого, умбрального забарвлення. Потужність його незначна – 0,25-0,40 м. Нижня межа в цілому рівномірна, без видимих врізок. У шарі йшов матеріал княжого часу. Культурний шар підстеляє світло-жовтий супісок, який у верхній частині траншеї знаходився під шаром оранжевого та світло-сірого супіску. Отже, у своєму первозданному вигляді Камінь зі сходу був оточений світлими пісками.

На середині кв. 15 траншея переривається та продовжується у тому ж напрямі з відступом 2 м догори (тобто на північ).

У кв. 15' стратиграфічна картина не змінюється, за винятком потовщення культурного шару до 0,45 м. Знахідки винятково княжого періоду: кераміка, обмазка, включення деревного вугілля. Інтенсивність знахідок мала, що, очевидно, зумовлено відсутністю активного життя у зв'язку зі значним нахилом рельєфу. Рельєф тут має подвійний нахил: із заходу на схід, а також із півночі на південь. Завдяки цьому діяльність людини тут була різко обмежена.

Після 15 кв. рельєф дещо вирівнюється у напрямку схід-захід та має нахил лише у напрямку північ-південь. Культурний шар тут незначної товщини – 0,30–0,40 м. Під шаром сіро-коричневого гумусу залягає суглинковий шар, який переходить у материк. З 21 кв. траншея перерізає чотириметровий рів, який доходить до кв. 23. Його утворення пов'язано з вибором глини з рельєфу. З 23 кв. рельєф дещо підвищується.

У перерізі траншеї добре простежується явне пониження ґрунту до глибини 0,30-0,65 м. Воно визначається значно темнішим шаром сіро-коричневого гумусу. Таке поглиблення є наслідком вибирання материкової основи. Залягання цього шару викликане можливим сповзанням ґрунту зі схилу валу. Можливо також, що тут стояла дерев'яна конструкція оборонної стіни. Поряд із платформою добре простежується велика материкова основа, підсипана тут дрібним камінням, і добре передає характер підсипки валу. Верхня частина – це культурний шар. Ширина валу – до 3 м, висота – до 1 м.

Профіль валу круто обривається схилом на зовнішню сторону, переходячи в рів. Він має ширину близько 4 м. Його зовнішній схил представлений шарами засипки, яка йде по схилу і закінчується невеликим валом. Причиною такої підсипки може бути пізніше нівелювання гребеня валу. Як уже згадувалося, після кв. 27 (гребінь валу) знову йде рів шириною до 4 м (між гребенями). З огляду на його невеликі розміри це може бути лише дія води, оскільки подальшої підсипки не простежується. У продовж наступних п'яти квадратів рельєф відносно рівний, хоч має деякі поглиблення.

У кв. 32 на глибині 0,70 м похило залягає скельна порода (знизу вверху). З кв. 34 знову починається спуск у рів. Тут скельна порода підчищена і залишена у вигляді великих сходинок. За стратиграфією важко зорієнтуватися, як виглядало поглиблення рову, проте тут він має понад 4 м і також скельну породу.

Дно рову засипане дрібним камінням, перемішаним з глиною. Скельна порода піднімається догори та після невеликого перепаду переходить у підвищення. За своїми контурами воно відповідає профілю валу. Його внутрішній схил покритий великими брилами, очевидно природного походження. Проте із зовнішньої сторони розвал каміння тут дещо вільніший. Це дає підставу вважати, що це може бути спеціальна вимостка схилу валу. Вимостка зроблена з великих кам'яних брил. Загальне враження, що цей схил, маючи природні виходи скелі, був доповнений насипним ґрунтом, унаслідок чого отримали профіль валу. Це останній зовнішній вал біля східної частини Каменя⁴.

Траншею II закладено впоперек валів, таким чином, що її західний край вийшов на в'їзду до дороги до городища. Вона проходить майже на гребені валів, на рівнішому рельєфі.

Західна сторона траншеї перетинає колишню дорогу на Камінь. Стратиграфія, на жаль, не вказує на конкретне місце дороги, за винятком одного заглиблення (0,30 м), заповненого мішаним ґрунтом, яке, можливо, залишилося від старої дороги. Однак немає другого відповідного заглиблення. Окрім того на глибині вже 0,10-0,15 м залягає великий рваний камінь, який підстеляється материковим суглинком та супіском. Ці фактори підводять до думки, що і тут, на віддалі близько 100 м від воріт дорога могла бути вистелена колодами, які розміщувалися поверх каміння та не залишили по собі слідів. На нашу думку, варто було б простежити це на більшій площі.

Від умовної дороги на схід ще 8 м йде горизонтальна денна поверхня. Культурний шар до 0,25 м представлений зеленкувато-

⁴ Під час досліджень 2007 р Р. Миська здійснив переріз означених ліній валів та ровів дещо вище по схилу від розкопу 1989 р. В результаті було встановлено, що ці вало-подібні насипи утворилися природним шляхом у доісторичну добу (Миська Р. Дослідження наскельного міста-фортеці Тустань в 2007 р. // ДКЗ. – Дрогобич: Коло, 2008. – Вип. 11/12. – С. 32-33.). Наявність культурного шару княжої доби в межах розкопу 13 вказує на їх прилаштування для оборонних потреб в означений період.

коричневим супіском із домішками деревного вугілля та спеченої глини без конкретних знахідок у місці траншеї. Далі, впродовж близько 3 м простежується спад рельєфу до 1 м.

Протягом наступних 4 м на рівні 0,10-0,20 м залягає майже горизонтально скельна порода. У середній частині вона наче б то піддовбана, і це місце відповідає рову, який простежується нижче.

Далі на схід скельна порода обривається на 0,20-0,30 м, і на поверхні утворюється незначний ровик шириною 2 м і глибиною 0,50 м.

Після цього починається вже правдивий вал, висота підсипки якого 0,50-0,60 м, а відносно рову ззовні – 1,50 м. В основі валу підрубана похила складка зеленого і коричневого ствердлого супіску. Підсипка валу – суміш жовтого і зеленого материкового суглинку впереміш з дрібним камінням. Ширина валу близько 2,50 м.

За валом до сходу знаходиться досить широкий рів (близько 2,20 м). На дні рову – обрубаний материк поздовжніми складками. Ширина рову і наявність тут культурного шару близько 0,20-0,25 м може вказувати на проходження тут дороги. Далі знову піднімається на 1 м вал шириною близько 2 м. В основі валу скельна складка, яка підсипана жовтим суглинком і камінням лише на 0,35 м. Це вказує на те, що природна складка твердого материка була використана для влаштування перешкоди.

За валом проглядається неглибокий, 0,20-0,30 м, рів і невисокий вал. У перерізі рову є трапецієподібне заглиблення глибиною 0,50 м від денної поверхні і шириною у верхній частині 0,38 м, а внизу 0,10 м. Можливо, це сліди від якоїсь водовідвідної канавки, а можливо, від огорожувальних оборонних конструкцій. Звичайно, такі речі необхідно перевіряти на ширшій площі.

Наступний незначний вал плавно переходить у виразний рів, глибина якого відносно гребеня цього валу 1 м. Ширина його також близько 2 м.

Цим ровом також свого часу могла проходити дорога, однак виразних слідів замощення чи колії від коліс спостерігається.

Плавне поглиблення в середній частині рову може пояснюватися розмивом води.

Останній зовнішній вал рельєфно виражений не сильно, але зате досить широкий – близько 5 м. У його середній частині простежується заглиблення на поверхні і вертикальне заглиблення у стратиграфії. Таке ж заглиблення читається і на південній стінці траншеї. Вона може бути слідом від колод частоколу або інших наземних оборонних споруд. У заповненні цього контуру (суміш гумусу і жовто-зеленого суглинку) трапляються крупинки вугликів, що вказує на не випадковість заглиблення. Однак для пожежі конструкції вугілля явно замало. Отже, наземні оборонні споруди, мабуть, були розібрані або струхли самі по собі. Це спостереження також потребує додаткової перевірки на ширшій площі.

На зовнішньому схилі валу в перерізі читається горизонтальна ділянка 0,55 м, що нагадує оборонну берму.

РОЗКОП 14

Розкоп закладено на терасі, що з півдня від в'їздної дороги за 10-20 м від Великого Крила⁵, перпендикулярно до нього. У межах розкопу зафіксовано сім ям.

Перша яма мала підквадратну форму та виділялася на поверхні ґрунту характерною западиною. Вона заглиблена на 0,40-0,70 м від рівня сучасної поверхні. На жаль, судячи з креслень, вона досліджена не повністю, відтак визначити її функціональне призначення неможливо. Зі східного боку до неї примикала яма II. Вона мала аморфну форму, витягнута по лінії північ-південь. Тут, поряд із значною кількістю кераміки княжого часу, було виявлено хрест-енколпін.

У квадратах Д-7/12 на глибині 0,35-0,40 м відносно денної поверхні виявлено ряд контурів ям, заповнених вугіллям, горілої глиною та камінням. Яма III мала округлу форму з діаметром близько 1,6 м та глибиною до 1,28 м від сучасної поверхні.

Яма IV розкрита лише частково (її продовження виходить за північну межу розкопу). Яма V виявилася прямокутного регулярного контуру 0,86×0,36 м (рис. 6) та глибиною 0,70 м. В її заповненні спостерігається багато деревного вугілля з окремими фрагментами обгорілого дерева до 0,16 м, зустрічаються також горіла глина та камені. На рівні 0,55-0,70 м відносно денної поверхні яму V встеляють горілі дошки. Яма VI у плані 0,60×0,50 м. Ями IV, V, VI та VII знаходяться на одній лінії (азимут 320°) неподалік одна від одної і, можливо, є рештками однієї більшої конструкції.

У результаті досліджень 1989 року було завершено археологічні роботи в криниці, виявлено особливості функціонування ставу в південній частині городища, та суттєво уточнено топографію східної частини пам'ятки.

Рис. 6. Розкоп 14. Яма V.
(фото М. Ф. Рожка)

⁵ На жаль, щоденник з розкопу 14 на сьогодні не виявлено, тому коротку інформацію подаємо на основі аналізу рисунків та інвентарного списку знахідок.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ МИХАЙЛА РОЖКА

1974

1. Древнерусские поселения в предгорьях Карпат в X-XIV вв. // Новое в планировке, строительстве и архитектуре села. Львовский сельскохозяйственный институт. Научные труды. – Львов, 1974. – Т. 52. – С. 100-103.

1975

2. Декоративное оформление сельских домов во Львовской области // Благоустройство и планировка сельских населенных мест. Львовский сельскохозяйственный институт. Научные труды. – Львов, 1975. – Т. 59. – С. 26-30.

1978

3. Особенности деревянной застройки древнерусского периода на примере наскальных сооружений крепости Тустань // Архитектура, планировка сельских населенных мест западных областей УССР и МССР. Львовский сельскохозяйственный институт. Научные труды. – Львов, 1978. – Т. 80. – С. 31-37.

1979

4. Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 360-362. У співавторстві з М. Малевською, А. Косом, Е. Шолоховою.
5. Исследования памятника древнерусской культуры в Карпатах // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 353-354. У співавторстві з Л. Крушельницькою.

1980

6. Исследования наскальных сооружений древнерусской крепости Тустань // Археологические открытия 1979 года. – М.: Наука, 1980. – С. 328-329.

1981

7. Крепость Тустань // Краткие сообщения института археологии АН СССР. – М., 1981. – Вып. 164. – С. 99-106.
8. Раскопки на территории древнерусской крепости Тустань // Археологические открытия 1980 года. – М.: Наука, 1981. – С. 306-307.

Учасники першої археологічної експедиції в Тустані

1982

9. Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь. Культура і традиції: зб. наук. пр. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 12-20.

1984

10. Раскопки наскальной крепости Тустань // Археологические открытия 1982 года. – М.: Наука, 1984. – С. 323.
11. Тустань – прикордонна фортеця // Знання та праця. – 1984. – № 2. – С. 17.
12. Тустань // Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1. – С. 412.
13. Тустань – давньоруська карпатська твердиня // Жовтень. – Л., 1984. – № 6. – С. 93-103.
14. Особенности оборонительных сооружений древнерусского города (на примере наскальной крепости Тустань) // Древнерусский город: матер. Всесоюз. археол. конф., посвящ. 1500-летию города Киева. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 106-108.

1985

15. Наскальні укріплення в Карпатах (давньоруський період) // Тезиси докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии (Киев, сентябрь 1985 г.). – М.: Наука, 1985. – С. 153-154. У співавторстві з Я. Ісаєвичем.
16. Пам'ятки з слідами наскальної забудови давньоруського часу // Тези доповідей VI Подільської істор.-краєз. конф. (Секція археології). – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 75-76.

- 1987
17. Вивчення оборонних споруд та шляхів сполучення південно-західного пограниччя Галицької Русі // Тези доповідей VII Подільської істор.-краєз. конф. (Секція археології). – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 52-53.
18. Наскельні укріплення в Карпатах (давньоруський період) // Труды V Междунар. конгр. славян. археол. – М.: Наука, 1987. – Т. 3, вып. 2а. – С. 117-125. У співавторстві з Я. Ісаєвичем.
- 1988
19. “Чи велетнів се чи розбійників дім”... Про відкриття і дослідження міста-фортеці Тустань // Людина і світ. – К., 1988. – № 1. – С. 28-34.
- 1990
20. Карпатські шляхи та їх оборона // УІЖ. – К., 1990. – № 10. – С. 86-97.
21. Тустань // Пам'ятки України. – К., 1990. – № 2 – С. 16.
22. Конструктивные особенности оборонительных сооружений XII-XIII вв. Юго-Западной Руси // Чернигов и его округа в IX-XIII вв.: истор.-археол. семинар. – Чернигов, 1990. – С. 184-185.
23. Особливості дерев'яних укріплень слов'янських “градів” Південно-Західної Русі // Тезисы докладов Советской делегации на VI Международном Конгрессе славянской археологии, Прилеп, Югославия. – М., 1990. – С. 189-192.
24. Тустань // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К., 1990. – С. 140-142.
- 1991
25. Зброя давньоруської фортеці Тустань // Галицька зоря. – 1991. – № 19 (53). – С. У співавторстві з О. Єрмоліним.
26. По дорозі на Галич // Пам'ятки України. – К., 1991. – № 2. – С. 61-62.
- 1993
27. Конструктивні особливості оборонних споруд XII-XIII ст. Південно-Західної Русі // Старожитності Південної Русі: матеріали іст.-археол. семінару “Чернігів і його округа в IX-XIII ст.” – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – С. 152-161.
28. Особливості дерев'яної забудови та укріплень “градів” Галицько-Волинського князівства // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: тези доп. та повід. – Л., 1993. – С. 80-82.
29. Stan badań archeologicznych budowli obronnych na Wojkowszczyźnie // Wojkowszczyzna. Plaj: тези міжнар. конф. Карпатського т-ва “Бойківщина”. – Ліско; Warszawa, 1993. – № 6. – S. 130-134.
- 1994
30. Висотна забудова та поверховість у дерев'яному будівництві слов'янських “градів” // Старожитності Русі-України: зб. наук. пр. – К., 1994. – С. 198-204.

31. Звідні мости – елемент структури оборонних укріплень давньоруського міста (До питання інженерної реконструкції механізму підйому моста) // ЗНТШ. Праці Секції мистецтвознавства. – Л., 1994. – Т. 227. – С. 252-278. У співавторстві Ю. Токарський.
- 1995
32. Оборонне будівництво Бойківщини в княжі часи // Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. семінару “Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”, Самбір, 14-16 верес. 1995 р. – Л.; Самбір, 1995. – С. 86-88.
33. Слідами археологічних досліджень В. Кобільника на Самбірщині // Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. семінару “Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”, Самбір, 14-16 верес. 1995 р. – Л.; Самбір, 1995. – С. 84-86.
34. Тустань – наскельна твердиня: буклет. – К., 1995.
35. Середньовічні петрогліфи на Уриському Камені // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: наук. конф., Львів, 2-3 лют. 1995 р.: зб. тез повідомлень та доп. – Л., 1995. – С. 80-82. У співавторстві з М. Бандрівським.
36. Проблеми вивчення наскельних споруд та методика їх дослідження // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: наук. конф., Львів, 2-3 лют. 1995 р.: зб. тез повідомлень та доп. – Л., 1995. – С. 82-84.
- 1996
37. Заселеність Українських Карпат у княжий період (IX-XIV ст.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 1. – С. 37-47.
38. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. – К.: Наук. думка, 1996. – 240 с.
39. Тустань. Державний історико-культурний заповідник // Сколівщина. – Л., 1996. – С. 38-69.
40. Изучение памятников карпатской линии обороны и путей сообщения // Проблемы изучения древнерусского зодчества: по материалам архитектурно-археологических чтений, посвящ. памяти П. А. Раппопорта, Санкт-Петербург, 15-19 янв. 1990 г. – СПб: Дмитрий Буланин, 1996. – С. 88-89.
- 1997
41. Оборонно-житлові вежі в системі укріплень Галицько-Волинського князівства // Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 149-156.
- 1998
42. Скельні групи Медоборів та використання їх у минулому // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян: матеріали наук. конф., Гримайлів, 8-9 жовт. 1998 р. – Л., 1998. – С. 113-124.
43. Центричні храми в історії розвитку галицької архітектурної школи X-XIII ст. // Галич і галицька земля в державотворчих процесах України: матеріали міжнар. ювілейної наук. конф. – Івано-Франківськ; Галич: Плай, 1998. – С. 135-138.

- 1999
44. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Лавра: часопис Монахів Студитського Уставу. – 1999. – № 1. – С. 42-49.
45. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX–XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4 т. Т. 1. Археологія та антропологія. – Л.: ІН НАНУ, 1999. – С. 361-460.
46. Архітектура наскельних споруд України // Галицько-Волинська держава: матеріали і дослідження. – Л.: Українські технології, 1999. – С. 35-43.
47. Археологічно-архітектурні дослідження Лаврівського монастиря // Лавра: часопис Монахів Студитського Уставу. – 1999. – № 9. – С. 37-43.
- 2000
48. Архітектура наскельних споруд та проблема наукової реконструкції дерев'яної забудови княжого періоду // Народознавчі зошити. – Л., 2000. – № 2. – С. 213-221.
- 2001
49. Водозабезпечення оборонних комплексів України у княжі часи та в добу пізнього середньовіччя // ЗНТШ. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Л., 2001. – Т. 241. – С. 299-316.
50. Наскельні оборонні комплекси Карпат на території України і Польщі (Проблеми дослідження та інтерпретації) // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наук. концепції на зламі тисячоліть: матеріали Міжнар. наук. археол. конф., Львів, 30-31 березня 2001 р. – Л., 2001. – С. 268-276.
51. Археологічно-архітектурні дослідження церкви св. Онуфрія Лаврівського монастиря // Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи. – Л., 2001. – С. 84-96.
52. Оборонне будівництво Данила Галицького // Галицька брама. – Л., 2001. – № 9/10 (81/82). – С. 24-29.
53. Преображенський монастир в с. Спас на Старосамбірщині // Старосамбірщина: альманах. – Старий Самбір: Прикарпатська Асоціація Розвитку Краю, 2001. – С. 7-14.
- 2002
54. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Давні обителі України. Архітектура: темат. зб. Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – [Б. м.], 2002. – Вип. 13. – С. 9-15.
55. Археологічно-архітектурні дослідження Лаврівського монастиря // Давні обителі України. Архітектура: темат. зб. Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – [Б. м.], 2002. – Вип. 13. – С. 16-22.
56. Зброя дального бою стародавньої Тустани (Наконечники стріл лука та самостріла (арбалета) // ЗНТШ. Праці Археологічної комісії. – Л., 2002. – Т. 244. – С. 287-311.

57. Наскельне дерев'яне будівництво Перемишльської землі (проблеми дослідження та інтерпретації) // ДКЗ. – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. 6. – С. 9-18.
- 2003
58. Оборонне будівництво Данила Галицького // Король Данило Романович і його місце в українській історії: матеріали Міжнар. наук. конф., Львів, 29-30 лист. 2001 р. – Л.: ВМС, 2003 – С. 180-189.
59. Урич – Тустань // Замки Львівщини. Галицька брама. – Л.: Центр Європи, 2003. – № 10/12 (106/108) – С. 22-23.
- 2004
60. Празькі гроші на теренах м. Львова у першій половині XIV століття (За матеріалами археологічних розкопок) // До джерел: збірника пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Л., 2004. – Т. 1. – С. 619-636
61. Стежками легендарної Тустани: історія, археологія, архітектура, топоніміка, природа: короткий ілюстративний путівник. – Л., 2004. – 48 с. У співавторстві з В. Крамарцем.
- 2005
62. Tustan': A Cliff-Side Fortress of the Kyivan Rus' of Ukraine // Themes in European History: Essays from the 2nd International Conference on European History / Edited by M. Aradas, N. Pappas. – Athens, 2005. – P. 225-239
- 2006
63. Defining the Ninth to Thirteenth Century Fortress Tustan': Building Archaeology of a Log, Cliff-side Structure // Proceedings of the Second International Congress on Construction History. – Exeter: Short Run Press, 2006. – P. 2743 – 2757. Posthumously edited and prepared by Rozhko V., Stachiv M.
- 2008
64. Скарб срібних монет з вул. Клепарівської у м. Львові // МДАПВ. – Л., 2008. – Вип. 12. – С. 393-406. У співавторстві з В. Оприском.